

Αριστοτέλης
Έργα

Τόμος δέκατος ένατος
ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Μετάφραση, εισαγωγή, επιμέλεια
Παντελής Μπασάκος

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΔΩΡΕΑ: ΙΔΡΥΜΑ ΣΤΑΥΡΟΣ ΝΙΑΡΧΟΣ

νήσος

ΑΘΗΝΑ 2016

ΤΕΧΝΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Ο ορισμός της ρητορικής. Το κεφάλαιο αυτό αναδεικνύει τα κομβικά σημεία της τέχνης, ξεκινώντας από τον ορισμό της. Ο ορισμός θέτει τη ρητορική: (α) ως ικανότητα (β) του να βλέπεις (γ) τα διαθέσιμα μέσα της πειθούς (δ) σε οποιοδήποτε ζήτημα και αν τεθεί.

(α) Η έννοια της ικανότητας διευκρινίζεται με τη διαφοροποίησή της από την επιστήμη (βλ. πιο κάτω, 1356a34). (β) Η «ικανότητα του να βλέπεις πως μπορείς να πείσεις» έχει ήδη διευκρινιστεί, ως διαφορετική από την «ικανότητα του να πείθεις», στο τέλος του προηγούμενου κεφαλαίου (βλ. σημ. 12). (γ) Τα μέσα της πειθούς (πίστεις) διαιρούνται σε έντεχνα και μη, και τα έντεχνα με τη σειρά τους διαιρούνται σε τρία είδη, τα οποία είναι: ο χαρακτήρας του ομιλητή (ήθος), το συναίσθημα του ακροατή (πάθος) και οι λογικές αποδείξεις (λόγος).

Η χρήση καθενός από αυτά τα μέσα της πειθούς προϋποθέτει γνώση: γνώση των χαρακτήρων των ανθρώπων, γνώση των συναισθημάτων, γνώση του πώς γίνονται οι συλλογισμοί. Δεν πρόκειται εδώ για τις εξειδικευμένες εις βάθος γνώσεις των αντίστοιχων επιστημών, γιατί η ρητορική δεν είναι κανενός πράγματος ειδική επιστήμη· η γνώση των χαρακτήρων και των συναισθημάτων που θα χρειαστεί ο ρήτορας είναι εκείνη που έχει ενσωματωθεί στους περί χαρακτήρων και συναισθημάτων τόπους, οι οποίοι εκτίθενται στο δεύτερο βιβλίο· η λογική που θα πρέπει να γνωρίζει είναι και αυτή μια λογική προσαρμοσμένη στη ρητορική, οι αρχές της οποίας εκτίθενται σε

- 25 Ἔστω δὴ ἡ ῥητορικὴ δύναμις περὶ ἕκαστον τοῦ θεωρησαί 2
τὸ ἐνδεχόμενον πιθανόν. τοῦτο γὰρ οὐδεμιᾶς ἐτέρας ἐστὶ
τέχνης ἔργον· τῶν γὰρ ἄλλων ἐκάστη περὶ τὸ αὐτῆ ὑπο-
κείμενόν ἐστιν διδασκαλικὴ καὶ πειστικὴ, οἷον ἰατρικὴ περὶ
ὑγιεινῶν καὶ νοσερῶν, καὶ γεωμετρία περὶ τὰ συμβεβηκότα
20 πάθη τοῖς μεγέθεσι, καὶ ἀριθμητικὴ περὶ ἀριθμῶν, ὁμοίως δὲ
καὶ αἱ λοιπαὶ τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· ἡ δὲ ῥητορικὴ
περὶ τοῦ δοθέντος ὡς εἰπεῖν δοκεῖ δύνασθαι θεωρεῖν τὸ πιθα-
νόν, διὸ καὶ φαμεν αὐτὴν οὐ περὶ τι γένος ἴδιον ἀφωρισμέ-
νον ἔχειν τὸ τεχνικόν.

αυτό εδώ το κεφάλαιο. Οι λογικές αποδείξεις του ρήτορα απευθύνονται σε ακροατές απλοϊκούς, ή αμάθητους στην αφηρημένη σκέψη. Για τούτο, τη θέση των πολύπλοκων αναλυτικών συλλογισμών, που απαιτεί μια πλήρης απόδειξη, θα πάρει εδώ το ενθύμημα, συλλογισμός ευσύνοπτος και στον οποίο ό,τι θεωρείται γνωστό και δεδομένο μπορεί να παραλείπεται. Για όμοιους λόγους, τη θέση της επαγωγής παίρνει το παράδειγμα.

Παρουσιάζονται και επεξηγούνται έννοιες της «ρητορικής λογικής» που χρησιμοποιούνται στα ενθυμήματα: εύλογος (εικός), τεκμήριο και σημείο.

Διευκρινίζεται η χρήση της έννοιας του πειστικού (στα αρχαία ελληνικά: πιθανόν) στη ρητορική: το πειστικό είναι έννοια σχέσης (πειστικό για κάποιον), στη ρητορική ωστόσο θεωρία χρήσιμη μπορεί να είναι μια τέτοια σχέση όταν αφορά όχι μεμονωμένα άτομα αλλά κατηγορίες ακροατών (λ.χ. τι είναι πειστικό για τους νέους, για τους ηλικιωμένους, για τους πλούσιους κ.λπ.).

Προσδιορίζεται το αντικείμενο της ρητορικής: είναι τα πράγματα για τα οποία διαβουλευόμαστε, και τα οποία επιδέχονται δύο αντίθετες εκδοχές: στην πολιτική ρητορεία, πράγματα που μπορεί να είναι ή και να μην είναι ωφέλιμο να γίνουν· στη δικανική, πράγματα που μπορεί να αληθεύει πως έγιναν, ή και όχι.

Εισάγεται η έννοια του *τόπου* (βλ. εισαγωγή, κεφ. 2α). Διάκριση ρητορικής και επιμέρους επιστημών.

Ας ορίσουμε λοιπόν τη ρητορική ως την ικανότητα να βλέπεις σε κάθε ζήτημα ποια είναι τα διαθέσιμα μέσα της πειθούς. Ετούτο δεν είναι έργο καμιάς άλλης τέχνης· γιατί από τις άλλες τέχνες καθεμιά τους μόνο για το αντικείμενό της μπορεί να διδάσκει και να πείθει. Έτσι η ιατρική διδάσκει και πείθει για τα υγιεινά και τα νοσηρά, η γεωμετρία για τις ιδιότητες των μεγεθών, η αριθμητική για τους αριθμούς, και αντίστοιχα οι λοιπές τέχνες και επιστήμες. Όμως η ρητορική, σχεδόν για καθετί που μπορεί να παρουσιαστεί, μοιάζει να μπορεί να βρει τι το πειστικό υπάρχει σε αυτό – και γι' αυτό λέμε πως η τέχνη της δεν περιορίζεται μόνον σε ένα γένος των πραγμάτων.

ΤΕΧΝΗ ΠΗΤΟΡΙΚΗ

35 Τῶν δὲ πίστεων αἱ μὲν ἄτεχνοί εἰσιν αἱ δ' ἔντεχνοι. ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται ἀλλὰ προϋπήρχεν, οἷον μάρτυρες βάσανοι συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν χρῆσασθαι, τὰ δὲ εὐρεῖν.

1356a Τῶν δὲ διὰ τοῦ λόγου ποριζομένων πίστεων τρία εἶδη ἔστιν· αἱ μὲν γὰρ εἰσιν ἐν τῷ ἦθει τοῦ λέγοντος, αἱ δὲ ἐν τῷ τὸν ἀκροατὴν διαθεῖναι πως, αἱ δὲ ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ διὰ τοῦ δεικνύναι ἢ φαίνεσθαι δεικνύναι. διὰ μὲν
5 οὖν τοῦ ἦθους, ὅταν οὕτω λεχθῆ ὁ λόγος ὥστε ἀξιόπιστον ποιῆσαι τὸν λέγοντα· τοῖς γὰρ ἐπιεικέσι πιστεύομεν μᾶλλον καὶ θάττον, περὶ πάντων μὲν ἀπλῶς, ἐν οἷς δὲ τὸ ἀκριβὲς μὴ ἔστιν ἀλλὰ τὸ ἀμφιδοξεῖν, καὶ παντελῶς. δεῖ δὲ καὶ τοῦτο συμβαίνειν διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ μὴ διὰ τοῦ
10 προοδεοξάσθαι ποιόν τινα εἶναι τὸν λέγοντα· οὐ γὰρ, ὥσπερ ἔνιοι τῶν τεχνολογούντων τιθέασιν ἐν τῇ τέχνῃ καὶ τὴν ἐπιεικειαν τοῦ λέγοντος, ὡς οὐδὲν συμβαλλομένην πρὸς τὸ πιθανόν, ἀλλὰ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν κυριωτάτην ἔχει πίστιν τὸ ἦθος.

Διὰ δὲ τῶν ἀκροατῶν, ὅταν εἰς πάθος ὑπὸ τοῦ λόγου προ-
15 αχθῶσιν· οὐ γὰρ ὁμοίως ἀποδίδομεν τὰς κρίσεις λυπούμενοι καὶ χαίροντες, ἢ φιλοῦντες καὶ μισοῦντες· πρὸς ὃ καὶ μόνον πειρᾶσθαι φαμεν πραγματεύεσθαι τοὺς νῦν τεχνολογούντας. περὶ μὲν οὖν τούτων δηλωθήσεται καθ' ἕκαστον, ὅταν περὶ τῶν παθῶν λέγωμεν, διὰ δὲ τοῦ λόγου πιστεύουσιν, ὅταν ἀληθὲς
20 ἢ φαινόμενον δείξωμεν ἐκ τῶν περὶ ἕκαστα πιθανῶν.

1. Το να πείθεσαι απ' τα λόγια κάποιου, επειδή αυτός είναι άνθρωπος χρηστός ή σοφός κ.λπ., είναι κάτι που υπάγεται στα μη ἔντεχνα μέσα της πειθούς: παρόμοια είναι η μαρτυρία από μάρτυρα αξιόπιστον ή η συμβουλή και η γνωμάτευση μιας αυθεντίας. Πράγμα της τέχνης γίνεται ο χαρακτήρας, όταν η σχετική εικόνα του ομιλητή μπορεί να κατασκευαστεί με τη μέθοδο και με τα μέσα της τέχνης. Στις προαριστοτελικές τέχνες, η διάκριση ετούτη δεν

Τα μέσα της πειθούς διαιρούνται σε έντεχνα και μη. Μη έντεχνα ονομάζω όσα μέσα πειθούς δεν τα φτιάχνουμε εμείς, αλλά προϋπάρχουν: τέτοια είναι οι μάρτυρες, οι ομολογίες που αποσπώνται με βασανιστήρια, οι συμβάσεις και τα παρόμοια: έντεχνα είναι εκείνα τα μέσα πειθούς που μπορούμε να κατασκευάσουμε εμείς οι ίδιοι, εφαρμόζοντας τη μέθοδο της τέχνης: έτσι λοιπόν τα μη έντεχνα δεν έχουμε παρά να τα χρησιμοποιήσουμε, τα έντεχνα χρειάζεται να τα βρούμε.

Τα μέσα της πειθούς που φτιάχνουμε με τον λόγο είναι τριών ειδών: ο χαρακτήρας του ομιλητή, η δημιουργία μιας ορισμένης προδιάθεσης στον ακροατή και, τέλος, ο ίδιος ο λόγος, όταν αποδεικνύει, ή φαίνεται να αποδεικνύει, κάτι. Από τον χαρακτήρα του ομιλητή πειθόμαστε όταν ο λόγος ειπωθεί με τέτοιο τρόπο που να αναδεικνύει τον ομιλητή ως άνθρωπο αξιόπιστο. Γιατί γενικώς, και σε όλα τα ζητήματα, τους έντιμους και χρηστούς ανθρώπους τους εμπιστευόμαστε περισσότερο και πιο εύκολα, ειδικά όμως εκεί που δεν υπάρχει ακριβής γνώση, εκεί που υπάρχει αβεβαιότητα, τους εμπιστευόμαστε πλήρως. Ωστόσο το ποιος είναι ο χαρακτήρας του ομιλητή είναι κάτι που πρέπει να προκύπτει από τα λεγόμενά του και όχι από την αντίληψη που έχουμε, εκ των προτέρων, σχηματίζει για το ποιόν του.¹ Δεν ισχύει αυτό που ορισμένοι υποστηρίζουν² στα βιβλία τους, πως το να είναι χρηστός άνθρωπος, ο ομιλητής δεν συμβάλλει καθόλου στο να κάνει τον λόγο πειστικό: αντίθετα, θα λέγαμε πως ο χαρακτήρας του ομιλητή είναι ίσως το ισχυρότερο μέσο της πειθούς.

Η πειθώ εξαρτάται από τους ακροατές, όταν ο λόγος τους κάνει να συγκινηθούν. Γιατί δεν κρίνουμε με τον ίδιο τρόπο όταν λυπόμαστε και όταν χαιρόμαστε, όταν αγαπάμε και όταν μισούμε: και όπως είπαμε πιο πάνω, αυτό είναι το μόνο πράγμα που εξετάζουν οι τωρινοί συγγραφείς των εγχειριδίων. Όμως για όλα ετούτα θα μιλήσουμε διεξοδικά πιο κάτω, όταν θα πούμε για τα συναισθήματα. Τέλος, η πειθώ εξαρτάται από τον λόγο όταν, χρησιμοποιώντας εκείνα τα στοιχεία της υπόθεσης που μπορούν να πείσουν, δείξουμε πως κάτι είναι, ή φαίνεται να είναι, αληθές.

ήταν, απ' ό,τι φαίνεται, όσο έπρεπε σαφής (πρβ. Αναξιμένους *Τέχνη ρητορική*, 1445b31), επομένως η διευκρίνιση εδώ είναι αναγκαία. Η διευκρίνιση αυτή διαθέτει αξιόλογη εμβέλεια, επειδή ακριβώς προϋποθέτει μια έννοια της πειθούς, η οποία δεν είναι (πλέον) προνόμιο της αυθεντίας, αλλά κάτι που μπορεί να το διδάχτει και να το ασκήσει ο καθένας, μια που ακόμα και αυτή η αξιοπιστία του ομιλητή μπορεί πια με την τέχνη να παραχθεί.

2. Δεν υιοθετώ τη διόρθωση του Ross. Βλ. Grimaldi I: 42.